Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació
Núm. 24 (juliol-desembre, 2014), pàg. 9-16
Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana
ISSN: 1134-0258
e-ISSN: 2013-9632
DOI: 10.2436/20.3009.01.131

PRESENTACIÓ

Presentació: premsa periòdica i història de l'educació[1]

Presentation: periodical press and history of education

Xavier Motilla Salas
xavier.motilla@uib.es
Universitat de les Illes Balears (Espanya)

Data de recepció de l'original: gener de 2014
Data d'acceptació: març de 2014

La premsa periòdica ha estat, i és, una font de consulta indispensable per als historiadors de l'educació d'ençà que es començà a generalitzar en el context de la Il·lustració. Així és que l'historiador de l'educació ha consultat i analitzat tant la premsa general, en què l'educació ha tingut i té presència social, com la premsa especialitzada. Precisament, com a fruit de l'especialització temàtica que la premsa assolí des dels inicis, atenent interessos socials i polítics, també es desenvolupà el que hom ha anomenat premsa pedagògica –la premsa específica de l'ensenyament i de l'educació, les revistes pedagògiques, que la història de l'educació ha tingut

[1] Aquest monogràfic s'ha coordinat en el marc de l'anàlisi de la premsa periòdica editada a Mallorca duta a terme com a línia d'investigació del projecte de recerca «Inventario y estudio de las colecciones de fuentes fotográficas para la historia de la educación en Mallorca (1939-1990)», EDU2011-23831, amb el finançament del Ministeri de Ciència i Innovació en el marc del Pla nacional de R+D+I. L'autor d'aquest text és membre del Grup d'Estudis d'Història de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears, que ha rebut el patrocini de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears i concretament de la Direcció General de Recerca, Desenvolupament Tecnològic i Innovació de la Conselleria d'Innovació, Interior i Justícia i el cofinançament amb fons FEDER.

entre les seves fonts de consulta preferents, fins al punt que ha estat catalogada per alguns autors com a mare de totes les fonts per a l'investigador de l'educació.[2]

En aquest sentit, pel que fa a la premsa pedagògica, els historiadors de l'educació del nostre entorn han treballat, des dels anys setanta del segle passat, en la seva localització i descripció i en l'elaboració de repertoris dels quals són bons exemples l'obra pionera dirigida per Maurits de Vroede, per al cas de Bèlgica, o les de Pierre Caspard, per al cas de França, António Nóvoa, per al de Portugal, i Giorgio Chiosso, per al d'Itàlia.[3] Per al cas de l'Estat espanyol s'ha de fer referència a treballs pioners com ara l'obra de conjunt d'Antonio Checa Godoy, que descriu per comunitats autònomes o regions la premsa pedagògica, principalment la professional, publicada a través d'articles o monografies específiques,[4] o el treball de recopilació de capçaleres de publicacions pedagògiques editades a Espanya entre 1834 i 1942, de León Esteban i Ramón López,[5] com també la recent publicació dirigida per José María Hernández Díaz, per al cas concret de Castella i Lleó,[6] que està previst que tengui continuïtat per a la resta de l'Estat.

Sigui com vulgui, més enllà d'aquestes obres en conjunt de catalogació i elaboració de repertoris de publicacions periòdiques de caire pedagògic, tant del

[2] Depaepe, Marc; Simon, Frank. «Sobre el treball amb fonts: consideracions des del taller sobre la història de l'educació», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació* [Barcelona], núm. 15 (gener-juny de 2010), pàg. 99-122.

[3] Ens referim a: De Vroede, Maurits; Bosmans-Hermans, An; Camaer, Henri. *Bijdragen tot de geschiiedenis van het pedagogisch leven in Belgie in tde 19de en 20ste eeuw. De periodieken (1817-1940)*. Leuven: KUL, 1973-1987 [4 volums en 6 llibres]; Caspard, Pierre (dir.). *La presse d'éducation et d'enseignement (XVIIIe siècle-1940). Repertoire analitique*. Paris: Institut National de la Recherche Pedagogique, 1981-1991 [4 volums]; Nóvoa, António; Bandeira, Filomena; Caspard, Pierre; De Vroede, Maurits. *A imprensa de educação e ensino. Repertorio analítico (séculos XIX-XX)*. Lisboa: Instituto de Inovação Educacional, 1993; Chiosso, Giorgio (a cura de). *La stampa pedagogica e scolástica in Italia (1820-1943)*. Brescia: La Scuola, 1997.

[4] Ens referim a: Checa Godoy, Antonio. «Aportaciones para un censo de la prensa pedagógica en España», *Historia de la Educación. Revista Interuniversitaria* [Salamanca], núm. 5 (1986), pàg. 502-519; Checa Godoy, Antonio. «Aportaciones para un censo de la prensa pedagógica en España (II)», ibídem, núm. 6 (1987), pàg. 417-438; Checa Godoy, Antonio. «Aportaciones para un censo de la prensa pedagógica en España (III)», ibídem, núm. 7 (1988), pàg. 253-281; Checa Godoy, Antonio. «Aportaciones para un censo de la prensa pedagógica en España (IV)», ibídem, núm. 8 (1989), pàg. 343-375; Checa Godoy, Antonio. «Aportaciones para un censo de la prensa pedagógica en España (V)», ibídem, núm. 9 (1990), pàg. 325-346; Godoy, Antonio. «Aportaciones para un censo de la prensa pedagógica en España (VI)», ibídem, núm. 11 (1992), pàg. 347-356; Godoy, Antonio. «Apuntes para un censo de la prensa pedagógica en España», ibídem, núm. 12-13 (1992-1993), pàg. 595-610; Checa Godoy, Antonio. *Historia de la prensa pedagógica en España*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 1992.

[5] Esteban Mateo, León; López Martín, Ramón. «La prensa pedagógica en su devenir histórico (Antecedentes de la Revista Española de Pedagogía)», *Revista Española de Pedagogía* [Madrid], núm. 192 (1992), pàg. 219-256.

[6] Hernández Díaz, José María (coord.). *Prensa pedagógica en Castilla y León. Repertorio analítico (1793-1936)*. Salamanca: Hergar Ediciones Antema, 2013.

nostre entorn proper com de l'Estat espanyol, són molt nombroses les recerques i publicacions que s'han endinsat en la premsa periòdica per a indagar en el nostre passat educatiu. La premsa periòdica, bé sigui general, bé sigui especialitzada, de periodicitat variable –diària, setmanal, desenal, quinzenal, mensual, trimestral, semestral, etc.–, ha tingut i té un paper decisiu i determinant en la quotidianitat de les societats en la contemporaneïtat, car a través de les seves pàgines impreses i en els seus distints formats –premsa diària, revistes de diferent periodicitat i interessos temàtics, etc.– s'ha informat i s'ha creat opinió.

Així és que la premsa periòdica constitueix una font documental de primer ordre per als historiadors i els historiadors de l'educació, especialment per a aquells que treballen en una història de les mentalitats, de les ideologies, etc. La premsa ens permet obtenir informacions diverses sobre esdeveniments, les idees i opinions respecte d'aquests esdeveniments de sectors de la població i ideològics determinats, ens permet reconstruir part del nostre passat i de la interpretació que en feien els nostres avantpassats, saber quins eren els seus interessos i prioritats, etc. En aquest sentit, la premsa periòdica, la general i molt especialment la pedagògica, representa un espai en què l'educació ha tingut i té presència i és una font indispensable per a l'historiador de l'educació des d'una perspectiva propera a la història de les mentalitats, com s'ha dit. A més, la premsa assolí, i encara manté, fins i tot, una potent acció educadora.

No és possible ara i aquí, car ultrapassa les possibilitats d'aquesta presentació, fer una anàlisi bibliogràfica de les nombroses aportacions i dels estudis que han aprofundit, principalment, en l'anàlisi de la premsa pedagògica, des d'una perspectiva àmplia i no només pel que fa a la de caire professional, com també de la premsa periòdica en general, per les referències que hi pugui haver específicament d'interès educatiu, per reconstruir part del nostre passat educatiu, els interessos de col·lectius professionals docents, l'opinió, l'interès, la preocupació, que sobre l'educació es tenia en sectors ideològics determinats, la configuració d'una idea comuna d'educació i escola, etc. D'ençà de l'estudi pioner, a final dels seixanta del segle passat, de José Luis Sastre sobre *El Magisterio Español*,[7] o els treballs de final dels setanta i principi dels vuitanta, de Claudio Lozano sobre la premsa pedagògica durant la II República,[8] i de Bernat Sureda sobre l'aportació que tingueren el periodisme i la premsa en l'etapa inicial de configuració del

[7] Sastre, José Luis. *El Magisterio Español. Un siglo de periodismo (1867-1967)*. Madrid: Editorial Magisterio Español, 1967.

[8] Lozano Seijas, Claudio. «La prensa pedagógica durante la II República», *Perspectivas Pedagógicas*, núm. 41-42 (1978), pàg. 193-203.

sistema educatiu a l'Estat espanyol en la nostra contemporaneïtat,[9] l'interès a casa nostra, des de la comunitat d'historiadors de l'educació, per l'estudi i anàlisi del binomi que representen premsa periòdica i educació, i específicament concretant-se en la premsa pedagògica, ha donat lloc a una gran quantitat d'aportacions de reconeguts vàlua i interès que han parat esment al seu desenvolupament en diverses zones de l'Estat o en capçaleres concretes,[10] interès que s'ha mantingut fins als nostres dies i que s'ha vist intensificat els darrers anys, com demostra l'organització d'unes primeres jornades específiques sobre premsa pedagògica i patrimoni historicoeducatiu, celebrades a Salamanca l'octubre de 2013, des d'una perspectiva comparada de l'Europa mediterrània i Iberoamèrica.[11]

En el present monogràfic, dedicat de forma genèrica a «Premsa periòdica i història de l'educació», que presentam al lector interessat suara, s'ha pretès oferir un conjunt variat i divers d'aportacions que tenen en la premsa periòdica, bé sigui general o especialitzada, el seu punt de partida, com a font indispensable per historiar el nostre passat educatiu, i analitzar-lo. Hem pretès obrir el monogràfic a aportacions del nostre entorn cultural més proper per a poder oferir al lector una certa perspectiva comparada, que prestàs atenció a entorns i períodes concrets de la nostra contemporaneïtat, d'ençà de la segona meitat del vuit-cents fins gairebé el nostre passat més recent –dins les limitacions pròpies que condicionen una publicació d'aquestes característiques, amb un nombre limitat d'aportacions possibles.

Obre el monogràfic l'article de la professora Antonella Cagnolatti, de la Universitat de Foggia, amb una anàlisi de les revistes pedagògiques creades a mitjan vuit-cents a Itàlia, d'ençà que el país esdevingué una nació unida, dirigides a les dones que treballaven en el món escolar. L'aportació se centra en l'anàlisi de dues capçaleres –*L'Educatrice Italiana* i *La Voce delle Donne*–, revistes pedagògiques dirigides i redactades per dones que exercien com a docents. A partir de la seva anàlisi podem comprovar com les esmentades revistes dedicaren un espai impor-

[9] Sureda Garcia, Bernat. «Periodismo y educación en los inicios de la España contemporánea», *Educació i Cultura. Revista Mallorquina de Pedagogia* [Palma], núm. 3 (1982), pàg. 63-72.

[10] Per a un primer repàs i anàlisi de la bibliografia sobre premsa pedagògica a l'Estat espanyol desenvolupada en les tres darreres dècades del segle passat i fins a l'actualitat, hom pot consultar: Hernández Díaz, José María. «Prensa pedagógica y patrimonio histórico educativo en España. Conceptualización y géneros textuales», Hernández Díaz, José María (ed.). *Prensa pedagógica y patrimonio histórico educativo. Contribuciones desde la Europa mediterránea e Iberoamérica*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca [Aquilafuente, 195], 2013, pàg. 15-32.

[11] Fruit d'aquestes jornades fou l'obra abans citada, que conté una trentena d'aportacions diverses sobre capçaleres pedagògiques concretes o sobre el seu desenvolupament en èpoques diverses a Itàlia, Espanya, Portugal i diversos països llatinoamericans, principalment el Brasil. Vegeu: Hernández Díaz, José María (Ed.). *Prensa pedagógica y patrimonio histórico educativo… Op. cit.*

tant a fer-se ressò dels problemes salarials dels cossos docents, així com pretengueren oferir informacions d'interès per a les mestres i llur pràctica docent a través de ressenyes d'obres d'interès educatiu, materials didàctics, etc., fet comú a la premsa pedagògica professional. A més, per la seva condició de publicacions adreçades a un públic lector femení, hi destaca, com ens indica l'autora de l'estudi, com a fet distintiu respecte d'altres capçaleres pedagògiques periòdiques del país veí, la voluntat de transmetre una nova imatge de la dona, la que treballa fora de casa com a mestra, i la importància del treball per a llur emancipació. La premsa pedagògica per a les dones analitzada a l'article ens permet entendre els canvis que es produïren en la societat italiana, atesa la incorporació massiva de les dones al món del treball, lligant el treball dut a terme a casa com a mare de família que té cura dels infants, primer, i com a dona que té cura dels fills d'altres dones als jardins d'infants i a les escoles, després. Tanmateix, no foren tan sols revistes que reflectiren els canvis de la societat italiana en aquest sentit, sinó que, atesa llur funció de crear opinió pública, tingueren un paper clau en la configuració d'un imaginari col·lectiu diferent respecte de la figura femenina simbòlica.

Continua el monogràfic sobre premsa periòdica i història de l'educació amb l'article dels professors José Viegas Bras i Maria Neves Gonçalves, de la Universitat Lusòfona d'Humanitats i Tecnologies, amb una anàlisi de la presència social de l'educació a la premsa pedagògica a través de l'estudi de la publicació de la revista *Froebel*, a la dècada dels anys vuitanta del vuit-cents. En aquest sentit, els autors constaten que aquesta capçalera de la premsa pedagògica portuguesa va representar un focus de difusió d'idees pedagògiques innovadores, contraposades a les pràctiques educatives tradicionals d'aleshores al seu país, que tingué un fort impacte entre la comunitat educativa, segons el seu parer. Constaten, a partir de llur anàlisi i estudi, les idees pedagògiques que es materialitzaren a la revista esmentada a través de les col·laboracions dels educadors portuguesos que hi participaren, molt influenciats pel pensament i els principis educatius fröbelians, i que tingueren una forta influència en les opcions pedagògiques del col·lectiu de mestres i educadors d'aleshores, contribuint a consolidar una nova concepció educativa centrada en pràctiques innovadores com els viatges escolars, les lliçons de coses, el museu educatiu, l'educació dels més petits, l'educació física i l'educació artística.

D'altra banda, els professors Francesca Comas i Bernat Sureda, del Grup d'Estudis d'Història de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears, al seu article –elaborat a partir de l'anàlisi de la premsa pedagògica de les Illes Balears com a línia d'investigació duta a terme en el marc d'un projecte de recerca del Pla nacional R+D+I, EDU2011-23831– ens apropen a la contribució que tingué la

premsa pedagògica, a casa nostra, en la construcció d'una identitat professional comuna per als mestres, a partir de l'anàlisi en concret de la capçalera degana del magisteri de les Illes entre els segles XIX i XX, *El Magisterio Balear*. Aquesta publicació, òrgan d'expressió de l'Associació de Mestres de les Balears, contribuí, a parer dels autors, a la consolidació de la identitat professional del magisteri illenc, fet generalitzable a la premsa pedagògica de la resta de l'Estat i a les associacions professionals de la qual depenien la majoria de revistes, que contribuïren perquè els mestres anassin prenent consciència de l'especificitat de llur professió, valorassin llur funció i, conseqüentment, construïssin una identitat professional pròpia. A partir de l'exhaustiva anàlisi realitzada pels autors es constata que la capçalera analitzada, a més d'oferir informacions sobre qüestions administratives pròpies dels cossos docents, fou un focus de difusió tant d'idees, reflexions i discursos pedagògics innovadors com d'experiències educatives i pràctiques innovadores, d'àmbit estatal i internacional. Així és que, de la lectura de l'article, hom pot constatar com *El Magisterio Balear*, a través de llur funció informativa i de divulgació de reflexions pedagògiques i professionals, i molt especialment gràcies a la tasca de difusió dels principals avenços científics en el món de l'educació que realitzà, contribuí a consolidar la identitat docent dels mestres de les Illes.

Així mateix, els professors José Damián López i María Ángeles Delgado, de la Universitat de Múrcia, centren el seu estudi en l'aportació que la *Revista de Pedagogía* va fer els anys vint i trenta del segle passat a l'Estat espanyol en la difusió de les innovacions metodològiques més rellevants d'aleshores. Els autors, en el seu acurat i exhaustiu estudi de la revista, centrant-se en les ciències i llur ensenyament a l'escola, demostren com aquesta capçalera tractà de millorar la precària situació de l'educació científica arreu de l'Estat, contribuí a la introducció de l'ensenyament de les matèries científiques en l'àmbit escolar, i impulsà la formació i l'actualització científica dels mestres i professors, a través de la publicació d'informacions relatives a manuals, llibres de text i de lectura científics –i de llur publicació, també, com a volums independents en diferents col·leccions des de l'editorial de la mateixa revista–, facilità una àmplia documentació sobre recursos didàctics, materials d'ensenyament, cursos de perfeccionament, o congressos de l'ensenyament de les ciències experimentals en l'àmbit escolar. Així és que els autors constaten que la *Revista de Pedagogía* contribuí a la introducció, la difusió i la posada en pràctica d'orientacions innovadores metodològicament per a l'ensenyament de les ciències escolars. Constaten, no obstant això, que la posada en pràctica de les noves orientacions per a l'ensenyament de les ciències s'anà introduït gradualment a les escoles, tot i que no fou tan extensa i àmplia com era de desitjar i s'esperava. En aquest sentit, confirmen la diferència entre els discursos

sorgits des de la cultura científica dels experts en educació, és a dir, les idees, les propostes, etc., i la cultura empírica i pràctica dels docents als centres escolars, en l'àmbit de la pràctica docent, és a dir, allò que realment passava a les aules.

D'altra banda, els professors Llorenç Gelabert i Xavier Motilla, del Grup d'Estudis d'Història de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears, en el marc d'un projecte de recerca del Pla nacional R+D+I, EDU2011-23831, sobre fotografia i història de l'educació, centren el seu treball en les revistes il·lustrades i l'ús que de la fotografia s'hi féu com a instrument per reforçar els discursos textuals en reportatges gràfics d'interès educatiu adreçats a un públic no especialitzat. La seva aportació es concreta en l'anàlisi de la revista *Lluc*, editada a Mallorca, durant els anys de la Dictadura de Primo de Rivera, la II República i la posterior dictadura franquista. A l'article es constata que les revistes d'informació gràfica o il·lustrades són una font de documentació encara poc explorada pels historiadors de l'educació, tot i ser molt abundants a l'Estat espanyol des de mitjan vuit-cents, i que s'hi pot localitzar una gran quantitat d'imatges escolars –i educatives en un sentit més ampli–, elaborades pels pioners del fotoperiodisme. L'article apropa el lector a l'ús que de la fotografia es féu en aquesta revista il·lustrada per reforçar els reportatges, les notícies i informacions que s'hi publicaren d'interès educatiu, en un sentit genèric i ampli, incloent la formació religiosa, atès el públic lector a qui s'adreçaven. La publicació periòdica il·lustrada esmentada és analitzada pels autors en el si de les diverses revistes gràfiques i il·lustrades aparegudes a Mallorca, per a la qual cosa repassen succintament el desenvolupament del fotoperiodisme i la premsa il·lustrada, de forma genèrica, d'una banda, i els orígens i el desenvolupament de les publicacions periòdiques gràfiques i il·lustrades a Mallorca, d'una altra, parant esment, concretament, a la revista, els editors i el ric fons fotogràfic d'interès historicoeducatiu i patrimonial que conté.

Seguidament, les professores Sara Ramos i Carmen Colmenar, de la Universitat Complutense de Madrid, en el marc d'un projecte de recerca del Pla nacional de R+D+I, EDU2010-16861, analitzen la premsa periòdica adreçada a les dones a l'Estat espanyol per la Secció Femenina durant la dictadura franquista. En aquest sentit, les capçaleres analitzades per les autores –*Y*, *Medina*, *Teresa* i *Consigna*–, se'ns revelen fonts cabdals per estudiar les iniciatives educatives socials, fora de l'escola o no formals, dutes a terme per la Secció Femenina els anys quaranta i cinquanta del segle passat. Les autores analitzen com foren rebudes les iniciatives i activitats formatives de la Secció Femenina, específicament les de les divulgadores sanitariorurals i de les instructores rurals, dutes a terme al medi rural, a través de l'estudi realitzat en aquestes capçaleres, com també a través de la premsa periòdica local custodiada als arxius de la Secció Femenina.

Les autores constaten a partir de llur anàlisi com els cossos de divulgadores i instructores esmentats foren responsables directes de la dinamització i capacitació de les dones camperoles, arreu de l'Estat, en llur tasques domèstiques, maternals i del camp, i com la premsa periòdica, tant la de la Secció Femenina analitzada com la general, oferiren un discurs pedagògic lineal i homogeni, atorgant a la dona un paper subsidiari i complementari en l'economia familiar, instaurant un sistema de relacions de gènere legitimat pel discurs falangista i ancorat en els ideals tradicionals del model de dona del vuit-cents. No obstant això, les diferents actuacions de capacitació i formació professional agrària dutes a terme pels cossos de divulgadores sanitariorurals o instructores rurals, de les quals es feren ressò les capçaleres analitzades per les autores, manifesten, com bé ens assenyalen, un cert grau de contradicció entre el discurs ideològic de la Secció Femenina i la posició que aquestes dones dels cossos de divulgadores i instructores ocuparen. Així és que, mentre es defensà un model tradicional de dona, les divulgadores i instructores assumiren un paper de dones professionalment preparades, aparentment modernes, i més autònomes i independents.

Finalment, clou el monogràfic sobre premsa periòdica i història de l'educació l'article dels professors José Luis Hernández i Sara González, de la Universitat de Valladolid i de la Universitat de les Illes Balears, respectivament, que precisa, delimita i descriu les fonts documentals provinents de la premsa periòdica –centrant-se en els editorials, els articles d'opinió, les seccions fixes, les entrevistes i els reportatges de temàtica educativa dels diaris *Clarín*, *La Nación* i *La Prensa*–, per tal d'analitzar l'opinió pública vers l'educació durant la transició a la democràcia a l'Argentina. L'estudi, realitzat en el marc d'un projecte de recerca que pretén comparar la posició social a l'Estat espanyol i a l'Argentina sobre l'educació durant les respectives transicions democràtiques, ofereix una primera anàlisi i una guia de fonts documentals, sota un enfocament propi de la història de les mentalitats, amb l'objectiu d'aclarir els posicionaments polítics, ideològics i pedagògics de l'opinió pública argentina sobre l'educació durant el procés de transició a la democràcia al país llatinoamericà. En aquest sentit, els autors ens revelen com l'educació ocupà un espai mediàtic relativament significatiu en els principals diaris argentins de difusió nacional, que es feren ressò dels assumptes i reptes educatius més urgents d'aleshores per al nou sistema polític sorgit com a fruit del pacte social a l'Argentina, i també com des de la premsa periòdica es contribuí a configurar els imaginaris pedagògics assentats en el ciutadà mitjà, que es mantingueren vigents durant el període de transició i consolidació de la democràcia argentina.